

מהלך חיי

את הנוסח זה של תולדות חייו רשם שב"ד, אל-נכון, בשנת תשכ"א. הדפים נכתבו ללא כותרת, אך את הכותרת שכאן - 'מהלך חייו' - רשם שב"ד בראש גירסה מקוצרת של תולדותיו, ואנו הצבנוה גם כאן.

שב"ד חזר ורשם את תולדותיו - בעדכונים מסוימים - עוד כמה פעמים, כאשר הגיש את מועמדותו למשרה זו או אחרת. בנקודות אחדות במהלך הדברים נצרף אפוא, כהערות שוליים, מובאות מן העדכונים המאוחרים הללו.

בכמה עניינים אשר שב"ד מקצר בתיאורם ראינו צורך להרחיב, והערות אלה תבואנה לעתים בסוף המאמר. אחר-כך יובאו גם שני נספחים: מכתב של שב"ד לאמו על הטיסה לגלות-הכלא באפריקה, ודברים שנכתבו על שב"ד - בחייו ולאחר מותו.

נולדתי בכ"ז באייר [שבת פרשת 'במדבר'] תרפ"ד בוויילנה, שהיתה אז שייכת לפולין. הורי, אף-על-פי שהיו חניכי בתי-ספר רוסיים, קיימו בית יהודי בעל תודעה לאומית עמוקה, ומגיל שש החזיקו בשבילי – ואחר-כך גם בשביל אחי הצעיר¹ – מורה לעברית ומקצועות היהדות, שהיה מלמדנו כל יום אחרי הצהריים והשפיע הרבה על חינוכנו. לפני הצהריים למדנו בבית-ספר יהודי, אשר לשון ההוראה בו היתה פולנית; בבית דיברנו אידית ורוסית, וכך למעשה הייתי מעורה מילדותי בארבע שפות שונות. הדבר כנראה השריש בי נטייה ללשונות, כי אחר-כך למדתי בלי קושי ארבע לשונות נוספות: אנגלית, צרפתית, איטלקית וגרמנית, וכן קורא אני ארמית, ספרדית ובולגרית.²

אבי, דב דְרֶבֶנְסְקִי, היה נציגם של בתי-חרושת שונים לאזור המזרח של פולין, ואני הייתי תלמיד חרוץ של כל עסקיו. כל שנה, בחודשי הקיץ, היינו נוסעים למקום המרגוע היהודי דרוזגניק (אשר תחנת-הרכבת הראשונה בדרך לשם היתה התחנה של פונארי).³ עד היום נושא אני מאז את זכר התזמורת הצבאית, שהיתה מנגנת בגן הדרוזגניקאי פעמיים ביום, ואת השפעתן של קהילות הרבנים מכל קצווי פולין אשר היה אבי רגיל להקהיל סביבו בשעות המנוחה שביער.

1 אחיו של שב"ד – צבי – היה צעיר ממנו בכשנתיים וחצי. ראה פרטים עליו להלן, בהערה 5 לנספח א', עמ' 57.

2 בנוסח אחר של תולדות חייו, בתשכ"ט, הוסיף: "יש לי גם ידיעה בסיסית בערבית (ספרותית ומדוברת), וכן בִּפְּנִית אותה לומד אני זה שנה רביעית בשיעורים מיוחדים באוניברסיטה העברית".

3 • דרוזגניק שוכנת כ-120 ק"מ מדרום-מערב לוויילנה. כיום היא בתחומה של ליטא, סמוך למפגש הגבולות עם בילורוס ופולין, ושמה הוא דרוזקנינקאי.

אמי, מצדה, מרים לבית לוינסון-רבינוביץ', גם-
כן הביאה אותנו במגע עם משפחת רבנים וסוחרים;
בנעוריה היא היתה מורה לנגינה, ולזכותה יש לציין
את השלמת חינוכנו על-ידי נטייה רומנטית מודגשת,
תוך אוריינטציה מיוחדת על פושקין.⁴

השפעות חינוכיות אחרות שראוי להזכיר מאותם
הימים הריהם סיפורי אגדות-גאולה על-ידי סבתא
מצד אבא, הדרכה במצוות מעשיות על-ידי סבתא
מצד אמא, סיפורים מן המהפכה הרוסית, שבה הושב
אבא במאסר קומוניסטי ואמא נרדפה בריות על-ידי

"הלבנים",⁵ לימוד ההיסטוריה הפולנית ברוחו של פילסודסקי, קריאה בכתבים של
סנקביץ', דיומא האב ו[מישל] זבאקו,⁶ משפט סטבסקי [כאשמת רצח ארלוזורוב]
ועליית היטלר לשלטון בתרצ"ג [1933] – ולבסוף, קריאת ההיסטוריה של גרץ,
בגיל אחת עשרה, בעצם ימי עלייתו לארץ-ישראל.⁷
לערכים של ארץ-ישראל וגאולת ישראל השלמה בתוכה קשור הייתי מתחילת
עמידתי על הדעת. כבר בגיל שבע, זוכרני מקרה שכעסתי על סבתי כאשר התבטאה

שב"ד נזכר בנוף העירוני של דרוזגניק גם בהקשר אחר, וראה זאת פחיבור 'על תכנון
ירושלים' (כרך ג'), עמ' 11 בפסקה הפותחת "אולם".

• אל-נכון, מזכיר כאן שב"ד במיוחד את פונארי – כעשרה ק"מ מווילנא – מפני
שביער הסמוך השמידו הנאצים בריות כמאה אלף מיהודי ווילנא וסביבתה.

4 אלכסנדר פושקין – חלוץ השירה הרוסית המודרנית – היה גם מחזאי וסופר, ונודעה לו
השפעה מעצבת על הספרות והתרבות הרוסית. הוא חי בראשית המאה ה-19, וכשהיה בן
שלושים ושבע גילה שקצין צרפתי מנהל רומן עם אשתו; פושקין לא מחל על כבודו;
הוא הזמין את הצרפתי לדו-קרב – ונהרג.

5 "הלבנים" היו הכוחות השונים שהתנגדו לצבא המהפכנים "האדום", וביקשו להחזיר על
מכונו את המשטר הצארי הישן. בין שני הזרמים התחוללה מלחמת אזרחים קשה – ובר-
בזמן עוד היתה נטושה מלחמת העולם הראשונה – עד שגברה ידם של הבולשביקים.

6 בהערה זו תבואנה כמה הבהרות לאיזכוריו אלה של שב"ד – ומפאת אורכה היא תודפס
בסופו של החיבור, בעמ' 51.

7 כעבור שנים, ניתח שב"ד בהרחבה את גישתו ההיסטורית ואת דרך כתיבתו של גרץ –
וראה זאת בפרק ב' של החיבור 'על דברי ימי ישראל' (כרך ד'), בייחוד בעמ' 302, למן
הפסקה הפותחת "ודברים אלה". בהערה 3 נסקרות שם בקצרה גם תולדות חייו של גרץ.

שפלוני הוא "יהודי גרמני"; וכאשר הסבירה לי שלכל יהודי יש תוספת תואר לפי הפספורט שבידו, השבתי (אולי בלשון פחות משפטית) כי איני מכיר בפספורט של יהודי שאינו כתוב בעברית. גישה זו ודאי גם קשורה היתה בעובדה שהן מצד אבא הן מצד אמא היו לנו קרובים בארץ-ישראל כבר לפני מלחמת העולם הראשונה. אבי בעצמו היה בעל הכרה רביזיוניסטית, והתכוון לעלות לארץ; אולם, לא זכה. הוא נפטר בתרצ"ה, ומיד לאחר פטירתו עלינו עם אמא.

בארץ נתקבלתי לכיתה ג' של בית-הספר התיכוני למסחר בתל-אביב,⁸ ואת תקופת לימודי באותו בית-הספר יכול אני לציין כ"ימי הביניים" שלי. אמנם, שינוי הלשון לא הפריע לי, כי שפתי העברית על-כל-פנים לא היתה גרועה יותר מלשון חברי, וכבר בחוץ-לארץ הרגלתי עצמי להברה ספרדית; אולם, בעוד שבחוץ-לארץ הייתי תלמיד מצטיין, ולימוד התנ"ך עם המורה הפרטי היה המקצוע האהוב עלי ביותר, הרי כל ערכי הלימוד בבית-הספר התל-אביבי פשוט לא דיברו אל לבי, ודווקא בתנ"ך נעשיתי אולי התלמיד הגרוע ביותר בכיתה. רק כשהגעתי לבחינת הבגרות, ועברתי בעצמי על מאתיים הפרקים הנחוצים לבחינה, חזרתי וגיליתי את כל היופי שנשלל ממני במשך שש שנות-הביניים, אבל את הציון בתעודה כבר אי-אפשר היה הרבה לתקן וקיבלתי "מספיק".

גם מבחינה עיקרית אחרת השפיע עלי בית-הספר הארץ-ישראלי בכיוון של שלילה. בחוץ-לארץ דבקתי ביהדות לא רק מצדה הלאומי-הפורמלי, אלא גם בצדה התוכני, ואפילו בניגוד לרצונם של הורי הייתי מקפיד על עצמי בכל מצווה קלה כחמורה. בארץ, לעומת זאת, שבר בית-הספר את השלמות הנפשית הלזאת. לימודי היהדות שלי למעשה הופסקו כאן ונקצצו בידיים: כל [תכניו וענפיו של] אוצר הרוח הגלום בתלמוד, במדרשים, בספרות הפוסקים, בהגות העברית ובקבלה פשוט הועלמו ממני כאילו לא היו בעולם, ולעומת זאת פיטמוני במבול של אידאולוגיה אשר נועדה רק להמאיס את הגילויים החיצוניים של אוצר הרוח הזה. מחוסר אמצעים להתגונן – נכבשתי והתפקרתי, תוך תערוכת מוזרה של התעלמות גמורה מן העניין ותודעה של שורשיות יהודית עמוקה.

מצד שני יכולני לומר כי גם מן הבחינה של תרבות העמים לא נתן לי בית-הספר העברי מאומה מלבד תרגומי מליצות, וכל מה שלמדתי בשטח זה השגתי אחר-כך,

8 בבית הספר, ששכן ברחוב גאולה, היו שתי-עשרה כיתות: ארבע יסודיות, ושמונה כיתות המשך. כיתה ג' של הכיתות הגבוהות מקבילה אפוא לכיתה ז' בדירוג המוכר, ושב"ד היה בין הצעירים בכיתתו.

בהזדמנות הממושכת שניתנה לי ללמוד בעצמי. את בית-הספר התיכון סיימתי בתש"א [1941], כתלמיד בינוני לגמרי, אולי אינטליגנטי וחרוף הרבה יותר מן הרגיל, אבל אדיש לחלוטין לכל עניין רוחני – מלבד אידאולוגיה פוליטית, קולנוע וסיפורי בלשים אנגליים.⁹

אשר לאידאולוגיה פוליטית, הרי כפי שכבר רמזתי, נמשכתי לדבר מילדות. בגיל שמונה-תשע הייתי מתווכח על מאורעות היום עם חבורתו של אבא בדרוזניק, והייתי מזהה עצמי כאיש "אגודת ישראל". לא יכולתי להאמין כי "אגודת ישראל"

שוללת את הציונות, אבל כשנוכחתי שאמנם כן הדבר הודעתי על שייכותי ל"ברית ישורון", אשר היתה הסתדרות של ז'בוטינסקאים שומרי מסורת – ובכל נפשי הייתי מסור לרוחה הצבאית של בית"ר.

כשעליתי ארצה ירד עלי ערפל גם בשטח הזה. לא שנטייתי העקרונית נשתנתה, אבל בהשפעת חברים הצטרפתי לאגודה של "צופים", וממש כופה הייתי עלי נימוקים "מן היישוב" כדי לתרץ לעצמי מדוע בית"ר איננה צודקת. אופייני לימים ההם (התקופה של ברה-מצווה) הוא ויכוח שניהלתי עם חברי, אם "הנותן מילה צופית" ייהרג ואל יעבור או יעבור ואל ייהרג; השאלה הגיעה עד למדריך, ומשפסק כי יעבור ואל ייהרג – התברר לי לחלוטין כי ימי שם ספורים. אף-על-פי-כן, עוד נמשכו הדמדומים כשנה ויותר. בשנת תרצ"ח – בהיותי בן י"ד וחצי – הוצע לי להצטרף ל"הגנה הימנית", והסכמתי בלי היסוס, אף-על-פי שמה זה בדיוק עדיין לא ידעתי. כשנתקבלתי, נודע לי לשמחתי כי השם האמתי הוא "הארגון הצבאי הלאומי", ומשהחלתי להפיץ את כרוזי הארגון בימי שבירת ההבלגה, היה זה גם הצעד הראשון בדרך החזרה אל עצמי.

עד מהרה, עם פרסום "הספר הלבן" [באייר תרצ"ט, מאי 1939], עבר הארגון לפסים של פגיעה בשלטון הבריטי עצמו, ועתה היתה לי ההרגשה כי מצאתי את מקומי הנכון. אולם, לא ארכו הימים ופרצה המלחמה באירופה. פעולות הארגון נפסקו, ומבלי משים מצאתי את עצמי עוקב אחרי קומוניסטים. לא היה לי ספק כי

9 פתמונה: שב"ד בתצלום שהוצמד לתעודת הבגרות שלו, ושולב גם ב'תמונת המחזור' – מחזור כ' של בוגרי ביה"ס התיכוני למסחר.

הדבר נחוץ לשם ביטחון הארגון בעצמו, וכאשר סיפר לי מישהו כי הידיעות נמסרות למטרה צחקתי בפניו. אף-על-פי-כן אומתו הדברים משנמסרה [בתמוז ת"ש] הודעה רשמית על הפילוג. הודעה רדפה הודעה ואסיפה אסיפה, עד שהודע לנו סופית כי רזיאל הסכים לקבל את מרות המפקדה הדוגלת בקו של יאיר, ושוב אין אפוא הצדקה לפילוג. אנוכי, כשם שלא יכולתי בילדותי להבין כיצד "אגודת ישראל" אינה ציונית, כן לא יכולתי עתה להאמין כי ז'בוטינסקי אינו רוצה במלחמת שחרור – והחלטתי לנסות ולתת אשראי ל"מפקדה". אולם, עם הכרוז הראשון שהוציאה המפקדה בדבר "מטרות המלחמה של עם ישראל" הבנתי כי הולכיני שולל.¹⁰

10 אל-נכון, הכוונה כאן לכרוז מיום י"ט באלול ת"ש (22 בספטמבר 1940), אשר כותרתו: 'יהודים, נוער עברי'. הנה כמה שורות (בדילוגין): "אנו תובעים [מבריטניה] גיוס של כל העם היהודי כולו ... על-מנת להשתתף במלחמה זו בתור צד לוחם בעל מטרת מלחמה מסוימת [הדגשה במקור] – שחרורו הלאומי להקמת מדינתו. ... הרימו קולכם בתביעה בלתי פוסקת: צבא עברי על דגלו הלאומי, הנלחם בכל החזיתות לצדה של בריטניה [הדגשה], י"ע על שחרור עמו וארצו!". (ראה: 'הארגון הצבאי הלאומי בארץ ישראל, אוסף מקורות ומסמכים', הוצאת מכון ז'בוטינסקי בישראל, כרך א' עמ' 369). הנה כמה דברי רקע:

במועד פרסומו של הכרוז חלפה כבר שנה תמימה מפרוץ מלחמת העולם, והודעתו של האצ"ל בדבר השבתת לחימתו נגד הבריטים נשמעה זה לא כבר. כשבוע לפני פרסום הכרוז הודיעו הבריטים על שינוי במדיניותם בעניין גיוס בני-היישוב לצבאם – והכרוז מהווה מעין תגובה להודעה זו: הבריטים הודיעו שמעתה יגויסו בני היישוב לא רק ליחידות עורפיות אלא גם לפלוגות חי"ר יהודיות, (ולצדן תגויסנה גם פלוגות חי"ר ערביות). כרוז האצ"ל מבהיר אפוא שהארגון אינו מסתפק בכך, אלא תובע גיוס כולל של העם היהודי בארצות החופשיות עדיין, כצבא עברי על דגלו ושפתו, אשר יהווה 'צד לוחם' לצדה של בריטניה. בתוך כך מנוסחת גם מטרת מלחמתו של העם: "שחרורו הלאומי להקמת מדינתו".

שב"ד מעיד על עצמו שהבין רק עתה כי סיסמאות 'מלחמת השחרור' של האצ"ל התרוקנו מתוכן, אל-נכון בשל חידוד עמדתו של הארגון: מעתה אין מדובר עוד רק על 'שבתת נשק' עם השלטון הזר – העשויה אולי להסתיים בכל רגע – אלא על נכונות לברית מדינית עם בריטניה. משמעות הברית היא כי העם יתייצב לימין האנגלים במלחמה העולמית, ויזכה בסימונה – בתמורה – ליוזמה בריטית להקמת מדינתו החופשית. מעתה מלחמתו של העם כבר איננה אפוא נגד הכובש בארצו אלא דווקא לצדו, ואילו המדינה – שהיא "מטרת המלחמה", כלשון הכרוז – תוענק לנו כביכול מידו של אותו הכובש.

התחלתי אפוא לחפש קשר לארגון של יאיר [אשר פונה אז: האצ"ל בישראל], אבל הדבר לא היה קל. הקשרים בארגון זה עצמו היו רופפים, ורבים אשר ידעתי כי קשורים הם אליו, נמצאו קשריהם מנותקים בינתיים. את הקשר היעיל הצלחתי למצוא רק בפרוס שנת תש"ב, ובינתיים היה הארגון מתפורר והולך, עד שבשבט אותה שנה התפורר כמעט לחלוטין עם הריגתו של יאיר.

דבריהמים של החודשים לאחר מכן הם שרשרת של ניסיונות נואשים בתוך תוהו־ובוהו, חטיפות על-ידי "ההגנה" וכישלונות חוזרים ונשנים.¹¹ באמצע חודש אייר חטפה "ההגנה" שלושה מחברי הקרובים ועינתה אותם קשה. שניים מהם דיברו, ומה שהם מסרו נמסר יחד אתם לבולשת האנגלית. בעקב הוראה טפשית – והשתלשלות דברים טפשית שהביאתני לקיימה – נשארתי אור לט"ז באייר [3 במאי 1942] לישון בבית, ובאותו הלילה נאסרתי למשך שש השנים הבאות. בשעת מעשה טרם מלאו לי שמונה-עשרה שנה.

ואמנם, כדי להפיק מבית-הסוהר את מלוא התועלת היה זה הגיל הנכון. שרידי הטשטוש התל-אביבי נעלמו לכאורה לחלוטין, ובמקומם גובש ועלה האופי של לוחם חירות ישראל.

כאן גם ניתנה לי כאמור הזדמנות להשתלמות לימודית רחבה. קראתי את חשובי הקלסיקונים של הספרות האירופית בלשונותיהם השונות, התמסרתי ללימוד ההיסטוריה והבנת משמעותה ולקְחִיָה, למדתי בעניין מיוחד כלכלה מדינית ופסיכולוגיה ועסקתי הרבה בחקר הלשון העברית. כאן גם עשיתי הפְּרוֹת ראשונה עם הפילוסופיה האירופית והמזרחית – ואת ההשפעות הסותרות של פרויד, ניטשה

11 • בין חברי לח"י שנחטפו, נחקרו ועונו על-ידי 'ההגנה' בחודשים אלה, ניתן למנות את אפרים זטלר, יעקב הרשמן ויוסף ניקולאיבסקי. נחטף והוסגר גם יעקב גלבווע (פולני), על-אף שפרש בעצמו מן המחתרת וניסה להשתלב בקיבוץ מעלה-החמישה. העינויים נתנו את פריים: עשרות אנשי לח"י נפלו בחודשים אלה לידי הבולשת הבריטית. (ראה על כך בפרק: 'ההגנה פועלת לחיסול לח"י' בספרו של יהודה לפידות 'הסזון, ציד אחים', הוצאת מכון ז'בוטינסקי תשנ"ד, עמ' 32 ואילך).

• המילה "כישלונות" רומזת, בין היתר, לכמה ניסיונות התנקשות בחייו של קצין המשטרה ג'פרי מורטון, אשר הרג את יאיר בהיותו כבול. באחד הניסיונות הכושלים הללו השתתף שב"ד, אלא שמעולם הוא לא הרחיב על כך את הדיבור. מפקדו באותה תקופה, סיומקה (= שמעון זיו), נתפס במהלך הפעולה ונכלא; הוא ברח מלטרון עם עשרים הבורחים במנהרה, אך לאחר זמן נתפס שנית והוגלה לאפריקה. (בתצלום שנעשה במחנה-המעצר בקניה נראים שב"ד וסיומקה יחד, בתוך קבוצת חברים. ראה זאת במדור התצלומים, להלן בעמ' 74).

ומרקס¹² מיזגתי בהשקפת-עולם אחדותית, שהלמה את תפיסתי היסודית בדבר גאולת ישראל השלמה כחייב מוחלט, הנתון בנפשי מלכתחילה. אולם, העובדה שגם למקורות ישראליים כלשהם (מלבד התנ"ך) עשויה להיות נגיעה לעניין, עדיין – פשוט – לא עלתה על הדעת.

גם מבחינת המאורעות החיצוניים לא היה המאסר תמיד משעמם, כפי שאפשר להיווכח מן הכתבים המתארים את הדברים בפרוטרוט. תחילת ישיבתי היתה במקור, מחנה על שפת הים ליד עכו.¹³ משם הועברנו לבוץ של לטרון, והמאורע

12 על פרויד, ניטשה ומרקס – ראה (בהתאמה) ב'הקדמות לחירות המחשבה העברית' (כרך זה) הערה 24 בעמ' 173, ב'גאולת ישראל במשבר המדינה' (כרך ב') הערה 155 בעמ' 254, ובהערה 10 בעמ' 37.

13 עוד על תקופת מזרע, ראה באיגרתו של שב"ד לבני משפחת בן-דוד לאחר מות רעהו למאסר, יהודה (יודקה) בן דוד, בכרך זה עמודים 655-656.

• הנה כמה התייחסויות לפרקי הזמן שבילה שב"ד ב'תחנות' המאסר המנויות כאן ומיד להלן: במקורc שהה שב"ד כארבעה חודשים וחצי – מאמצע אייר עד סוף אלול תש"ב

(ספטמבר 1942) – ואז הועברו אסירי לח"י ללטרון בשל בריחתם ממזרע של יצחק יזרניצקי (שמיר) ואליהו גלעדי. גדרות לטרון סגרו על שב"ד תקופה ארוכה, והוא לא נכלל בקבוצת עשרים הבורחים שיצאו דרך המנהרה בחשוון תש"ד (סוף 1943). שב"ד כותב שהוא הועבר למבצר עכו למשך חודשיים, וניתן לקבוע שהיה זה סמוך לחג השבועות בשנת תש"ד (מאי 1944), על-פי רישומו על גב תמונתו ששלח משם לאמו; (התמונה מופיעה במדור התצלומים, בכרך זה עמ' 73). אחר-כך הוא הוחזר ללטרון לכמה חודשים – עד יום ב' בחשוון תש"ה (18 באוקטובר 1944), היום בו הועלו 251 אסירי לח"י ואצ"ל על מטוסים, בדרכם לגלות באפריקה.

• פתמונות (מלמעלה למטה): מחנה המעצר מזרע, החצר הפנימית של כלא עכו, ומחנה המעצר בלטרון.

המרכזי לדידי התבטא כאן בכך שגילי לא הספיק כדי להביאני ברשימת עשרים הבורחים. לאחר מכן – חודשיים בעכו, ושוב לטרון, טיסה עם ה-251 לאסמרה,¹⁴ טיול ביבשה ובים לסודן, חזרה לאסמרה, בריחה ונופש של שלושה חודשים בחווילה שבצ'יר, עוד טיול לקניה, טיסה לעתלית עם קבוצה של מפרעת-שחרורים, ניסיון-בריחה כושל למחרת – ולבסוף, שחרור עם חיסול המחנה, כעשרה ימים לאחר הקמת המדינה.¹⁵

השבת הראשונה שאחרי שחרורי היתה למעשה יום החיסול של לח"י במסדר ב"שיך-מוניס",¹⁶ אולם עדיין לא גילה הלב אל הפה את אשר הוא הוגה ואנוכי צורפתי למערכת 'מברק' – עיתון הערב של לח"י, שהחל להופיע חודשים אחדים לפני כן. היה זה ניסיון להחזירני לתל-אביב מימי בית-הספר, ולא שקטתי אפוא עד שהשגתי העברה לירושלים הנצורה, אשר משם נשבו עוד שרידים של רוח לוחמת. אך שוב, לירושלים הגעתי למחרת הכרזת ההפוגה השנייה, ותוך ימים אחדים נכבשה גם ירושלים לרוח של תל-אביב לגמרי.¹⁷ כעבור שבועיים לא יכולתי להחזיק מעמד עוד; בג"פ הראשון נשאתי רגלי חזרה לשפלה, סחטתי אישור לגיוסי לצבא, והתגייסתי לגדוד הפשיטה הממוכן [גדוד 89], אשר ללח"י היתה בו פלוגה מיוחדת.¹⁸

14 את תיאור כל המסע מלטרון עד אסמרה – ראה במכתבו של שב"ד לאמו, אשר יובא כנספח א' למאמר, להלן בעמוד 54.

15 הערה זו – הרחבת דברים על 'תחנות מאסרו' של שב"ד בגלות אפריקה – תובא, מפאת אורכה, בסוף המאמר, בעמ' 51.

16 • השבת בה נערך המסדר בשיך-מוניס היתה יום כ' באייר תש"ח (29 במאי 1948). 700 לוחמים התגייסו באותו יום לצה"ל, ו-300 נשארו במסגרת העצמאית של לח"י בירושלים, אשר נותרה מחוץ לגבולות המדינה. לחמישים חברי לח"י ניתן פטור משירות פעיל לצורך 'פעילות תנועתית' – ונראה ששב"ד היה ביניהם.
• עיתון הלח"י, 'מברק' – הנזכר כאן מיד – לא האריך ימים. לאחר ההתנקשות פרוץ ברנדוט (אמצע אלול תש"ח, ספטמבר 1948), החליטה הממשלה על פירוק לח"י, והעיתון נסגר בצו ממשלתי.

17 ההפוגה השנייה הוכרזה ביום י"א בתמוז תש"ח (18 ביולי 1948). ערב ההפוגה נכשל הניסיון לפרוץ ולכבוש את העיר העתיקה – ניסיון אשר נטל בו חלק גם כוח של לח"י – ומאז שהוכרזה ההפוגה שוב לא היתה עוד, מצדנו, לחימת-כיבוש בירושלים. (על כישלון שחרור העיר העתיקה ערב ההפוגה, ראה את נספח ב' לחיבור 'לאחר המלחמה של ששת הימים' (כרך ג') – 'מדוע לא שוחררה ירושלים בתש"ח?' – בעמ' 257 ואילך).

18 שב"ד חוייל והתגייס לצה"ל ביום כ"ח באב תש"ח (2 בספטמבר 1948).

גיוס זה לא היה מעשה של גבורה, כי לא האמנתי שהמלחמה תתחדש עוד, אבל כאשר נתחדשה המלחמה כעבור שבועות אחדים ויצאנו למסע של פשיטות, ידעתי כי לפחות מצאתי לי את הגדוד הנכון.¹⁹ אף-על-פי-כן עשיתי כמיטב יכולתי כדי להתרחק מעמדות של פיקוד. הרוח המהוללת של תש"ח, אשר תפארתה היתה על "לית ברירה" ולא היתה בה שום תכלית מודעת של רצון חיובי – היתה לי פשוט לזרא; רציתי למלא את תפקידי בצנעה, סגור ומסוגר בתוכי, בלי שאצטרך לשקר ולהפגין הזדהות עם הדברים – ואת עמדת-האמת הזאת, כטוראי פשוט, הצלחתי לשמור לי בצה"ל עד עצם היום הזה.

באופן כזה עברתי את כל שורת הקרבות שנותרה עוד לגדוד, מן הפשיטה על בקעת בית נטופה ואילך, פמתואר בספרו של אברהם ורד 'סנה בוער באש'.²⁰ משתמו הקרבות לחלוטין ונחתמו הסכמי שביתת הנשק, גיליתי את הליקוי בעיני הימנית, אשר הסתרתי עד כה, ושחררתי מיד.

מתוך השיממון שנותר ברחתי לאוניברסיטה. ניסיתי לקחת כמקצוע ראשי כלכלה וכמקצועות משניים פילוסופיה וסוציולוגיה, אך את חוג הכלכלה מצאתי מרוחק לחלוטין מאותן בעיות עיוניות שבהן מצאתי עניין במאסר. אשר לפילוסופיה וסוציולוגיה – גם-כן לא היו אלה מקצועות שהייתי מוכן להתמסר להם כנדרש מסטודנט. אני חיפשתי בהם סעד לגיבוש הכרה משלי, בעוד שהפרופסור דרש ממני אהבה לחיפוש-האמת של אחרים באשר הם – ולמען הפשרה עברתי בשנה הבאה [= שנת-הלימודים תש"י 1949/50] לפקולטה למשפטים, אשר אז נפתחה, ואילו בחוגי הפילוסופיה והסוציולוגיה המשכתי להשתתף רק עד כמה שהדבר היה נחוץ לצרכי. השתתפות זו היתה לגבי דידי פוריה ביותר, ועל עיצוב הכרתי היתה לה השפעה לא פחות מלימודי במאסר.

ואילו לימוד המשפטים, למעשה הוא לא היה לי בשנה הראשונה אלא אמתלה כדי להיות רשום באוניברסיטה – למען החוגים המשניים של פילוסופיה וסוציולוגיה, אשר בהם ראיתי עיקר. כי בבחינת ערך רוחני לצרכי, כמובן לא יכולתי למצוא בלימוד המשפטים ולא כלום. מדע המשפטים התגלה לי כטכניקה שאינה

19 ההפוגה השנייה 'נשברה' כשלושה חודשים לאחר שהוכרזה, עם פתיחת 'מבצע יואב' בדרום – כמה ימים לפני סוכות תש"ט (אוקטובר 1948) – מבצע 'ההר' בפרוזדור ירושלים שהתנהל ברבזמן, ו'מבצע חירם' בצפון, מיד אחרי סוכות. עם זאת – כפי שיסופר בהערה הבאה – נטל שב"ד חלק בפשיטות שהתרחשו כבר בסוף אלול תש"ח.

20 הערה זו – ובה הרחבת דברים על הקרבות אשר שב"ד נטל בהם חלק – תובא, מפאת אורכה, בסופו של החיבור, בעמוד 52.

מותאמת אלא לחברה מסוימת דווקא; ומאחר שהמשפטים אשר האוניברסיטה יצאה ללמדני היו מותאמים רק לצורכיהם של זרים, ולא היתה להם שום שייכות לבעיות תחיתנו שלנו – הרי שלימודם כמשפט מחייב יכול היה להיות, מבחינה רוחנית, רק משפיל ומדכא. נקודה זו כמובן לא היתה צריכה לעניין מי שבא ללמוד את המשפטים רק מתוך תכליות עסקיות; אבל תכלית מסוג זה שוב לא יכלה לעמוד לפני, וללימוד המשפטים התייחסתי אם-כן פשוט רק כבזו.²¹

אולם, תוך כדי כך ממילא התגלתה לי נקודת-תורפה מרכזית במערכת חיינו, אשר עד כה נתתי עליה רק מעט מאוד את הדעת; ומצד שני, בשנת הלימודים השנייה, על-ידי קריאת ספרו של גולק, 'יסודי המשפט העברי', נרמזה לי האפשרות למלא את החסר מתוך מקורותינו שלנו, ואפילו בצורה מפוארת למדי.²² מאותו רגע התעוררה בי בושח על זרותי הגמורה למקורות; נקודת-המשבר היתה כשראיתי ילד בן שמונה חוזר באוטובוס ממקום-לימודו ונושא גמרא, בעוד שאני – שנחשבתי מלומד בעיני – לא ידעתי לקרוא אפילו דף אחד בעצמי; ובאותו מעמד החלטתי לעשות מעשה ולהשיג את הילד.

21 על כריכת מחברת-סיכומים של לימודי המשפטים שלו באוניברסיטה – מחברת עבה גדושת כתב צפוף ומסודרת מאוד, כדרכו – מצאתי כתוב: "הַהֵבֶל הַהֵבֶלִים אמר קִהְלֶת, הַהֵבֶל הַהֵבֶלִים הכל הֵבֶל"; (קהלת א' ב')."

22 לספרו הגדול הזה של גולאק (שיצא לאור בהוצאת 'דביר' ירושלים אך נדפס בברלין, שנת תרפ"ג) היתה השפעה מכרעת על שב"ד, בכך שפתח לו פתח-תשובה ליהדות ולתורה – באופן שהלם להפליא את נטיית נפשו החקרנית והשיטתית – ובכך שכיוון אותו אל הגישה המשפטית שאותה פיתח שב"ד אחר-כך בעבודתו הגדולה על 'תורת דיני הקניין' (וראה על כך בהערה 25 להלן, בעמוד 48).

• אשר גולאק, חוקר המשפט התלמודי, נולד בלטוויה ועלה ארצה מגרמניה בשנת 1925. כעשר שנים אחר-כך נתמנה לפרופסור למשפט עברי באוניברסיטה העברית. מלבד ספרו החשוב הנ"ל הוא פרסם מאמרים וחיבורים רבים, בכל שנות עבודתו בחו"ל ובארץ. בשנת תרצ"ט ראה אור חלק א' של ספרו: 'תולדות המשפט בישראל בתקופת התלמוד'. פרופ' גולאק היה בן 59 כאשר נפטר בשנת ת"ש (1940).

תחילת לימודי היתה במסכת בבא מציעא עם פירוש רש"י, תוך עיון מתמיד במילון ארמי-עברי שקניתי – ולמדתי כל היום, מן הבוקר עד הערב. הדבר התאפשר לי על-ידי פרנסה קלה שהיתה לי – שהייתי משתכר די מחייתי על-ידי עבודת כמה שעות בשבוע כעוזר במערכת עיתון [עם ומדינה] – וכך נמשך הדבר עד שעברתי על כל סדר נזיקין במשך כמה חודשים.

תוך כדי כך התפרשה והלכה לפני המשמעות החיה של תורת-ישראל, אשר מוּרֵי לימדוני כי מזה עידן ועידנים כבר איננה קיימת. בתחום המשפטי התגלתה לי משמעות זו במושגים שיכולתי להבינם גם בהלך-מחשבותי האירופי המורגל, ומשנמצא לי באופן כזה המפתח למושגים המקוריים של תורת-ישראל, כבר יכולתי להתקדם ולהבין את האמת החיה שלא נעלמה גם מִיָּתֵר מדורי התורה.²³

לדידי היה פירוש הדבר, שנתחדש הרקע ההכרתי לאותה שלמות הנפש אשר בית-הספר הארץ-ישראלי שלל מאתי; אבל מתוך זימונם של הלכי-הנפש השונים נתחוור לי ההכרַת ההיסטורי שהיה מונח ביסוד הקרע ודרך איחוי מחדש, וביטוי ראשון לדבר נתתי בחוברת שפרסמתי בהוצאת 'סלם', בתשי"ג, בשם 'הקדמות לחירות המחשבה העברית'. לאחר מכן פיתחתי את הנושא על רקע יותר רחב בספרי 'גאולת ישראל במשבר המדינה', שהשלמתיו בתשי"ח ואשר הופיע בתש"ך בהוצאת 'המתמיד'.

23 בנוסח אחר של 'תולדות חיים' כתב שב"ד על לימודיו ועבודתו באותה תקופה את הדברים הבאים: "וכך עברתי בשלב הראשון של לימודי על כל סדר נזיקין של התלמוד הבבלי עם פירוש רש"י – תוך רישום תמצית וניתוח מושגי של כל סוגיה משפטית. לימוד זה שימש לי כגשר גם לתחומים אחרים של תורת ישראל – מדרש, הגות וקבלה – ובשנת תשי"ג פרסמתי [בהוצאת 'סלם'] את החוברת 'הקדמות לחירות המחשבה העברית', שבה נתתי ביטוי היסטוריוסופי למפגש הלזה. ...

את עבודת הגמר שלי בפקולטה למשפטים כתבתי על הנושא 'דינא דמלכותא דינא, כבסיס לשיטה של משפט בין-לאומי פרטי'. חלקים ממנה פורסמו אחר-כך בהמשכים בְּרַבְעוֹן 'תלפיות'. * עבודה זו היתה פגישתי העצמאית הראשונה עם ספרות ההלכה הישראלית שלאחר התלמוד. הפגישה היתה רחבת היקף ביותר, ומכאן ואילך נעשיתי בן-בית באמת בשיטת המשפט העברי בכללו".

ראה את הקטעים הקצרים מן העבודה שכללנו במהדורתנו, בכרך זה עמ' 501 ואילך.

* בְּרַבְעוֹן לענייני הלכה, אגדה ומוסר היהדות, הוצאת תלפיות, ישיבה-אוניברסיטה ניו-יורק. ראה בְּחוֹבְרוֹת: תשרי תשכ"א, ניסן תשכ"א, ניסן תשכ"ג, כסלו תשכ"ה. הפרסום נעשה תוך שינויים ודילוגים, כנראה שלא בהסכמתו של שב"ד.

כל אותו הזמן חזרו המקורות העבריים להיות הנושא העיקרי של לימודי, ולא רק בתחום ההלכה, אלא גם בתחומים אחרים. בינתיים גם נשאתי אשה ונעשיתי אב לילדים.²⁴ משגמרתי את האוניברסיטה בתי"ד כמוסמך למשפטים, התקבלתי להתמחות במשרד המשפטים, וביקשתי להעסיקני בעניינים שבהם נזקק המשרד לחקר המשפט העברי. בהתאם לכך התקבלתי למחלקה לתכנון החוק, וכאן ניתנה לי האפשרות שלא להיפנות מלימודי אפילו לצורכי פרנסה. יתרון נוסף הוא, שכאן אין אני עוסק רק במשפט העברי כשלעצמו, אלא חייב אני לחקרו מתוך תשומת לב מפורשת לצורכי החיים האקטואליים ובהשוואה לשיטות משפט זרות. עד כה השלמתי במסגרת המחלקה הזאת שתי הצעות-חוק המבוססות לחלוטין על המשפט העברי – אמנם תוך מחקר מן הסוג האמור – והן: הצעה מקיפה ביחס לדיני הקניין במקרקעין, והצעת חוק בוררות.²⁵

מועד כתיבה משוער: אמצע תשכ"א
(פתמונה: שב"ד בתקופה בה נכתבו הדברים).

24 שב"ד נשא לאשה את חיה (לכית ברנדווין), אשר אימצה לעצמה את כינויה המחתרתי: יעל. חתונתם נערכה בתל אביב באמצע אלול תשי"ג. באדר תשט"ו נולדה בתם הבכורה נאוה, ובמנחם-אב תשי"ז נולד בנם הצעיר, יאיר. כמו-כן גדלה והתחנכה בביתם גם שרה (שורקה), בתה של יעל מנישואיה הקודמים.

25 בנוסח שכתב שב"ד בתשכ"ט הוא הוסיף כאן: "שיטות המשפט שעל יסודן עבדתי היו המשפט הנוהג במדינת ישראל, המשפט האנגלי, המשפט הצרפתי,

האיטלקי, הגרמני והשוויצרי, והמשפט העברי. סוג זה של עבודה הביאני להשתלמות רחבה ביותר בכל שיטות המשפט האלה, ואחר הכנתן של הצעות-החוק סיכמתי את מחקרי בדיני הקניין בארבעה ספרים. שלושה מהם (מושג הקניין ומערכת זכויות

בשורות הבאות ארשום ציונים אחדים לשנות חייו של שב"ד שלאחר מועד כתיבת הדברים:

משפחת בן־דב דרה אז ברחוב 'עמק רפאים' בירושלים, ושם כתב שב"ד את ספרו 'גאולת ישראל במשבר המדינה' ואת כל חיבוריו המוקדמים, עד החיבור 'אחר המלחמה של ששת הימים' אשר נכתב עם תום המלחמה. כבר בשנת תשכ"ג התגלתה אצלו מחלת לב, שהלכה והחריפה עם השנים, אך לא מנעה ממנו להמשיך בעבודתו כסגן היועץ המשפטי של משרד המסחר והתעשייה.

מיד לאחר מלחמת ששת הימים היתה משפחת בן־דב אחת משבע משפחות של אנשי לח"י שחברו לרכישת בית משותף בבית חנינא אשר בצפון ירושלים המורחבת. היה זה מאחו יהודי ראשון בחלקי העיר ששוחררו, וכשנתיים אחר־כך החלה להיבנות, בסמוך, שכונת נווה־יעקב. שם, בבית שנודע בשם 'בית השבעה', המשיך שב"ד את עבודתו המשפטית רבת ההיקף וכתב את חיבוריו המאוחרים. המקיפים שבהם: חיבור על תכנון

הממון, 'ההחזקה ודיניה' ו'דיני הקניין במוחזק' מוכנים לדפוס. הרביעי – על דיני ההקנייה במוחזק, המתפשט למעשה על עיקר דיני החוזים – נמצא עדיין בתהליך עריכה."

בנוסח של 'תולדות חיים' שהוכן בשנת תש"ל, כתב שב"ד על עבודתו המשפטית שהיא מהווה "שיטה חדשה של דיני מקרקעין ודיני קניין בכלל", ולאחר סקירת ארבעת הספרים, כנ"ל, הוסיף עוד: "ספרים אלה מפגישים את שיטות המשפט החדישות ו[את] המשפט העברי, על בסיס של השוואה ביקורתית מפורטת, עיונית־עקרונית ומעשית־פרגמטית, ויש בהם למיטב הבנתי תרומה נאה לתורת המשפט בכלל, ולביסוסו העיוני והחזרת חיותו של המשפט העברי בפרט."

(ארבעת כרכי עבודתו המשפטית הגדולה של שב"ד – 'תורת דיני הקניין' – טרם ראו אור. ראה עוד את איגרתו של שב"ד לשמואל קרמר, בה הוא סוקר באריכות את עבודתו זאת, בכרך זה עמ' 620).

וזה פסקת הסיום שכתב שב"ד בתשכ"ט: "בשנת תשכ"ו, אחר שחל שינוי מסוים בהליכי הכנת הצעות־חוק יסודיות במשרד המשפטים – ומשהוצע לי לקבל את משרת סגן היועץ המשפטי במשרד המסחר והתעשייה – קיבלתי את ההצעה, ומאז משמש אני במשרה זו. במסגרת זו עסקתי בהכנת חוזים, מתן חוות דעת משפטיות והכנת הצעות־חוק בתחום ענייני המשרד. לאחרונה ממלא אני גם את תפקיד הממונה בפועל על הגבלים עסקיים."

(על אותו "שינוי מסוים" אשר חל במשרד המשפטים – ואשר הביא לבסוף לפרישתו של שב"ד מן המשרד – ראה בהוספה הרביעית לאיגרת הנ"ל לשמואל קרמר, בכרך זה עמ' 631).

ירושלים העתידה (תשל"ג), הספר 'נבואה ומסורת בגאולה' (תשל"ד), והחיבור הגדול על דברי ימי ישראל, בו עסק שב"ד עד ימיו האחרונים – אך לא זכה לסיימו. (בתמונה הימנית נראה 'בית השבעה' מבחורין, ובשמאלית – חדר עבודתו של שב"ד אשר נשאר כמתכונתו וצולם לקראת הדפסת מהדורה זו).

כשנה-וחצי לפני מותו יצא שב"ד, יחד עם יעל, לסיור רשמי ביפן; (הדו"ח שהכין שב"ד לסיכום הסיור נכלל במהדורתנו בכרך זה עמ' 579 ואילך). מלבד מטלות העבודה, הוא ביקר בעשרות מקדשים – ביפן ובארצות נוספות – ושוחח עם אנשי דת מקומיים, במטרה לעמוד על טיבן של דתות המזרח ועל תוכני הרוח שלהן.

לפלא היו בעיני הרופאים חיוניותו של האיש והצלחתו להתמיד בשגרת חייו חרף המחלה. שב"ד נאחז בחיים והמשיך במרץ להעלות על הכתב את הגותו ומחקריו, לעתים עד אור הבוקר. עד אשר המחלה הכריעתו; הוא אושפז בבית החולים, ולא קם עוד.

בכ"ז באייר תשל"ח מלאו לו חמישים וארבע שנים. כשבעה חודשים אחר-כך, בנר חמישי של חנוכה, כ"ט בכסלו תשל"ט – ערב שבת פרשת 'מקץ' – החזיר שבתי בן דב את נשמתו לבוראו.²⁶

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

י"ע

26 על מילותיו האחרונות של שב"ד בטרם עצם את עיניו – מילים של תפילה בנעימה – ראה בחיבור 'על אמנות ותרבות ותורת ישראל' (כרך ד'), הערה 52 בעמ' 179.

הערה 6 השייכת לעמ' 38:

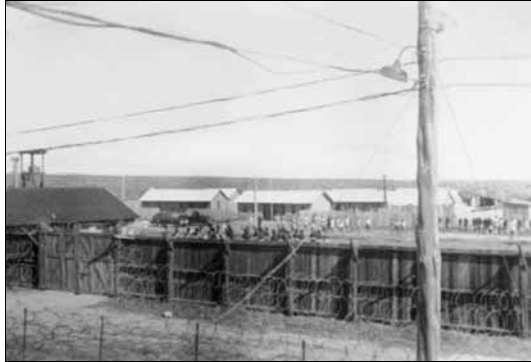
- הנה כמה הבהרות לאיזכוריו אלה של שב"ד:
- המרשל יוזף פילסודסקי, גיבור מלחמת העולם הראשונה, היה שליט פולין ברוב התקופה שבין שתי מלחמות העולם. הוא הכריז על עצמו כמנהיג פולין העצמאית כבר ב-1919, שלט במדינה למקוטעין, עד שחולל הפיכה בשנת 1926 – ושלט שלטון צבאי עד מותו בשנת 1935. על ה"היסטוריונים הפולני" בזמנו של פילסודסקי – ראה פחיבור 'על דברי ימי ישראל' (כרך ד'), הערה כ"ג בעמ' 309.
  - הנריק סינקביץ כתב שרשרת של רומנים היסטוריים בהם עטר תהילה לגבורת בני עמו במלחמותיהם (במאה ה-17), תוך טיפוח האמונה האידאליסטית בגדולת האומה הפולנית. הנודע שבספריו אלה (שגם תורגם לעברית) הוא: 'באש ובחרב'. סינקביץ נפטר בשנת 1916.
  - אלכסנדר דיומא האב היה סופר צרפתי פורה ביותר שחי במאה ה-19, ומחזותיו נחשבים לניצני הדרמה הרומנטית. הוא כתב עשרות רומנים – אחד הידועים שבהם הוא 'שלושת המוסקטרים' – ולעתים מתבססים הם על פרשיות היסטוריות, בתוספת נופך ספרותי שהפך אותם לרבי מכר. הנה גם הגדרת ההיסטוריה לפי דיומא: "מהי היסטוריה? – מסמר שעליו תולה אני את הרומנים שלי".
  - מישל ז'באקו היה פובליציסט וסופר צרפתי, אשר תמיכתו באנרכיסטים הביאה אותו כמה פעמים אל תא הכלא. בשנות ה-90 של המאה ה-19 התקרב וזאקו למנהיג הסוציאליסטי ז'ן ז'ורס, ויצויין שבעת משפטו של אלפרד דרייפוס הוא תמך בו בפומבי. עד מותו – בשנת 1919 – הוא פרסם, בהמשכים, רומני הרפתקאות היסטוריים שזכו לקוראים רבים, והם פופולריים עד היום; (בין השאר: 'פארדאיאן', 'קפיטן', 'הגברת בלבן', 'הנאהבים מוונציה').

הערה 15 השייכת לעמוד 44:

- הנה הרחבת דברים על 'תחנות המאסר' של שב"ד בגלות אפריקה – ארבעים ושניים חודש (ועוד כחודשיים וחצי בעתלית) – גלות אשר שב"ד מקדיש לה כאן רק ארבע שורות:
- ביום חמישי, ב' בחשוון תש"ה (19.10.1944) נכבלו רבים מן האסירים בלטרון והוסעו לשדה התעופה. יחד עם אסירי כלא עכו מנתה הקבוצה 251 חיילי אצ"ל ולח"י. הם הוטסו (עם חניית ביניים) לאסמרה, בירת אריתריאה. שם, בסמוך לעיר, הם נכלאו במחנה סמפל למשך שלושה חודשים.
- בחודש שבט (ינואר 1945) הועברו הגולים למחנה קרתגו בסודן, במסע קשה שכלל גם את הובלתם באוניית-כלא, ושם הם בילו את תשעת החודשים הבאים. לאחריהם, הם הוסעו בדרך היבשה, ברכבת ובמשאיות, חזרה אל מחנה סמבל. למעט שלושת החודשים שעליהם יסופר מיד, היתה זו ה'תחנה' הממושכת בגלות-המאסר באפריקה, והיא ארכה קרוב לשנה וחצי. במוצאי שבת, אור ליום א' באייר תש"ו (סוף יוני 1946), השתתף שב"ד בכריחה הגדולה, בה ברחו חמישים וארבעה אסירים דרך שתי מנהרות. רוב הבורחים השתכנו בווליה בעיר אסמרה, אשר נשכרה עבורם, ומשם הם ערכו ניסיונות לתכנן את חילוץם ואת דרכם ארצה.

שב"ד, כמתורגמן לאיטלקית, יצא מן הווילה לפגישה עם מתווך אשר אמור היה לארגן סירת מנוע להפלגה מנמל מסאוה (כ-100 ק"מ מאסמרה) עד אום-רשרש, (לימים: אילת, מרחק של כ-1700 ק"מ). בגיחתו זו הוא נלכד בידי משמר בריטי, והוחזר אחר-כבוד למחנה. כשבוע לאחר-מכן, בכ"ח באלול, נתפסו והוחזרו גם יתר הבורחים.

באדר תש"ז (מרס 1947) הוסעו אסירי המחנה לנמל מסאוה באריתרא, ומשם הפליגו דרומה, שמונה ימים באוניית-כלא, עד נמל מומבסה אשר בקניה. משם הם הובלו ברכבת אל מחנה גילגיל (הנראה פתמונה), התחנה האחרונה של לוחמי החירות בגלות אפריקה. למעלה

משנה היה שב"ד כלוא שם, עד שהועבר ארצה – בקבוצה של עשרים ושמונה אסירים – למחנה המעצר בעתלית. היה זה ביום כ"ט באדר-א' תש"ח (מרס 1948). מחנה גילגיל התקיים עוד ארבעה חודשים, ורוב הגולים הגיעו לנמל תל אביב ביום ה' בתמוז תש"ח (בעיצומה של הפצצה מצרית מן האוויר), חודשיים לאחר הכרזת המדינה.

הערה 20 השייכת לעמ' 45:

אברהם ורד, איש לח"י וידיד קרוב של שב"ד, היה בעל דפוס (והוציא לאור את החוברת שכתב שב"ד על מלחמת יום הכיפורים). הוא חיבר כמה ספרים על חלקם של יוצאי לח"י במלחמת תש"ח, והראשון שבהם היה 'סנה בוער באש' (הוצאת 'תנופה' תל-אביב תש"י), על מסלול הקרבות של גדוד הפשיטה הממוכן, גדוד 89.

אברהם ורד ושב"ד היו שניהם בפלוגה א', פלוגת יוצאי לח"י, בשתי מחלקות שונות. מפקד הפלוגה הנערץ היה איש לח"י ותיק, 'דב הבלונדיני' – הוא יעקב גרְנֶק – אשר נפל כאשר פיקד על הקרב לכיבוש עוג'ה-אל-חפיר בערב חנוכה תש"ט. (ראה עוד על 'דב' פְּחִיבוֹר 'על דברי ימי ישראל' (כרך ד'), בעמ' 594 בפסקה הפותחת "ראשית" ובהערה תצ"ט המוסבת עליה, וכמו-כן הוקדש לו נספח ב' לְחִיבוֹר, שם בעמ' 640).

הנה – בקיצור נמרץ – עיקר פעולותיו של גדוד 89 במלחמת תש"ח-תש"ט, מאז שהצטרף אליו שב"ד:

הקרבות בבבקעת בית נטופה התרחשו בסוף אלול תש"ח, לאחר שהתקבלו ידיעות על השתלטות חייליו של קאוקג'י על כמה מכפרי האזור. הקרבות נשאו אופי של 'מסע עונשין', מפני שאזורים אלה כבר היו בשליטתנו עוד קודם לכן. לאחר מכן – אחרי סוכות תש"ט (סוף אוקטובר 1948) – פעל הגדוד בכיבוש הכפר בית ג'וברין והכפרים שלידו, תוך ניצחון בקרב עם הלגיון הירדני. ביום ז' בחשוון כבשו חיילי הגדוד את משטרת עירק-סודאן (היא מצודת

יואב, ליד נגבה), ובתמונה נראה 'דב' בחצר המצודה עם תום הקרב. אחר כך פעל הגדוד באזור חבל עזה, בתל גמע' וסביבתו, וגם פשט על ריכוז גדול של חיילים מצריים ליד עבסן, תוך הרג של יותר ממאה מהם.

בערב חנוכה תש"ט (סוף דצמבר 1948), במסגרת 'מבצע חורב', השתתפה פלוגה א' בקרבות כיבוש עוג'ה-אל-חפיר (לימים: ניצנה). הניסיון הראשון לכבוש את הכפר המבוצר הזה היה קרב דמים נורא שהסתיים בניסגה – לאחר ש'דב' נפל, המחלקה בפיקודו של 'יחיאל' נפגעה כולה, ועוד תשעה מחיילי הפלוגה נהרגו. שב"ד היה היחיד שלא נפגע כאשר זחל

המ"מ ספג פגיעה ישירה ו'יחיאל' נהרג – והוא עבר אז למחלקתו של אברהם ורד. (בתמונה: צבי קסלר אשר כונה בלח"י 'יחיאל', מפקדו של שב"ד שנפל בקרב).

הנה כמה שורות מספרו הנ"ל של ורד, 'סנה בוער באש', (בעמוד 350):

"אורי מארגן את המחלקה. המחלקה היחידה שכמעט ולא נפגעה. אנחנו תופסים עמדות על גדת הוואדי הצפונית. מורידים תחמושת במהירות. הכדורים שורקים מעלינו. אנחנו מתחפרים. ללא פקודה של דב [שנהרג]. ... שבתי [בן-דב] מצטרף אלינו. עם יחיאל היה, ולא נפגע. הוא נדחק אלינו, צנוע ושותק איומות. כמיותם. חמוץ בגדים. רגליו, עד לארכובותיו, מגואלות בדם. דם טרי. דם לוחמים,

חברים. דמות האימה בו, בפניו השותקות, בבגדיו החמוצים. הוא לידינו, מתחפר בכבודות איומה – ושותק. מה יישא הוא בלבו, האחד שלא נפגע כלל, רק דמות הפגיעה בו? אין אנחנו שואלים ואין אנחנו תוהים עכשיו. קהות חושים שבקרבת-הזמן".

בהמשך הקרבות, כבשו חיילי הגדוד – עם יחידות אחרות – שטחים נרחבים בקדמת סיני, בואכה אל-עריש, אך בשל לחצים מדיניים הורה בן-גוריון לצה"ל לסגת אל קו הגבול הבין-לאומי, נסיגה שהושלמה בראש-חודש טבת תש"ט (תחילת ינואר 1949).

• מיד להלן מתייחס שב"ד אל תום הקרבות – והמבצע האחרון במלחמה (באדר תש"ט) היה 'מבצע עובדה' בו נתפסו חופי ים המלח, הערבה והנגב הדרומי. סמוך לאחר המבצע נחתם הסכם שביתת נשק עם ירדן, בתחילת ניסן (תחילת אפריל 1949). הסכם שביתת נשק עם מצרים נחתם עוד קודם לכן, בסוף שבט תש"ט (סוף פברואר 1949). • שב"ד שוחרר מצה"ל ביום י"ח בסיוון תש"ט (15 ביוני 1949).

מאפריקה לתל-אביב – מכתב ראשון לאמא

(מחנה סמבל, אריתרא, חשוון תש"ה)

זמן רב התכוננו הבריטים למבצע הגדול של יום חמישי, ב' בחשוון בשנת תש"ה (18 באוקטובר 1944). עם שחר, הם הסיעו 251 אסירים – לוחמי אצ"ל ולח"י – מכלא עכו וממחנה לטרון אל שדה התעופה, והטיסו אותם הרחק הרחק מארץ ישראל.

הם הוטסו בשלושה עשר מטוסים – (אל-נכון, מטוסי 'דקוטה') – במשך עשר שעות, עם חניית לילה בסודן, עד אסמרה בירת אריתרא (מושבה איטלקית שעברה למינהל בריטי בשנת 1941, אחר-כך היתה חבל צפוני של אתיופיה, וכיום מדינה עצמאית). כאן הוכן לקראת בואם מחנה מעצר סמוך לעיר, במקום הקרוי סמבל.

מכאן כותב שב"ד לאמו, על דף בודד (שהוקצה לכל אסיר), מכתב ראשון מן הגולה. הוא כותב לה בגרמנית, ואנו מביאים בזה תרגום לעברית.

(אגב, מרים – אַם שב"ד – שמרה מכתבים רבים של בנה מבתי הסוהר השונים, אך הם נושאים אופי אישי, ומכל הצרור הזה ייכלל במהדורת הכתבים רק המכתב שלפנינו).

From: Shabtay Ben-Dov
C/O C.I.D.H.Q. Jerusalem¹

To: Mrs. M. Dereviansky
22, Lebanon St., Tel-Aviv

[תאריך, בקירוב – (על-פי חותמת הדואר על המעטפה):
ט"ז בחשוון תש"ה, 2 בנובמבר 1944]

אמא יקרה,

הפעם יש לך מזל. תמיד ביקשת ממני מכתבים ארוכים, ואף פעם [במשך המעצר בלטרון] הדבר לא יצא אל הפועל, כי לא היה לי 'חומר' [לספר עליו], אבל עכשיו יהיה לך מכתב ארוך מאוד, מלא גאוגרפיה, אולי אפילו לא יספיק לי הנייר, כי יותר מדף אחד לא קיבלתי מהנהלת המחנה.²

ההתחלה בוודאי מוכרת לך. עזבתי את הארץ ביום חמישי לפני שבועיים [כאמור, בתאריך: ב' בחשוון תש"ה, 19.10.44]. כשהתעוררתי, מצאתי את כל מחנה לטרון מלא בחיילים, ומיד לקחו אותנו לשדה תעופה, אני חושב בוילהלמה.³ ואז התחיל הדבר המעניין ביותר: הבנו ששולחים אותנו [למקום אחר] אבל איש לא דמיין שעומד לפנינו מסע אווירי. אבל כך זה היה! נחתו מטוסים, ולאחר [שירת] 'התקווה' – "יִזְדָּה!" [בפולנית: קדימה, נוסעים!]. ...

1 מכיוון שהאסירים היו "בהשגחת" הבולשת הבריטית, נרשמה הכתובת כך: c/o – היינו: care of – ואחר כך האותיות של ראשי התיבות: Counter Intelligence Department Headquarters – מפקדת המחלקה לריגול נגדי בירושלים.

2 בחודש הראשון לשהייתם של הגולים במחנה סמבל הותר להם לכתוב מכתב של דף אחד רק פעם בשבועיים, ואת הדף קיבל כל אסיר ממפקדת המחנה. לאחר שהחלו האסירים לכתוב את מכתביהם על נייר שסופק להם לצורכי הגוף, ולאחר 'שביתת דואר' קצרה, הותר להם לכתוב בלא הגבלה.

3 ווילהלמה היתה מושבה שהוקמה בידי הטמפלרים, ופונתה בשנות הארבעים – וכיום בנוי במקום המושב בני עטרות. שב"ד מתכוון כאן אפוא לשדה התעופה הגדול השוכן בסמוך, (שדה תעופה לוד, ולימים: נמל-התעופה בן-גוריון). על-פי עדות אחרת הוטסו הגולים משדה התעופה הצבאי ליד כפר סירקין.

ואיזה טיול! טסים, טסים, טסים, בערך חמש שעות. סוף-סוף נוחתים. אחד אומר שזה סודן, השני אומר: קירנאיקה,⁴ השלישי אומר: סהרה. אבל זו היתה עיירה, עשרה מייל, כנראה, דרומית לגבול מצרים, [ליד הנילוס] בסודן. קראו לזה וואדי חלפה. וחם היה – אֶ-מַחְיָה! [ביידיש, נכתב באותיות עבריות].

כאן יִשְׁנו לילה אחד בארמון מדהים [בציניות כמובן; היה זה 'מגרש קולנוע', מתחם להקרנת סרטים, אשר שמו]: "סינמה לורנס", וביום המחרת בבוקר, שוב: "יִזְדָּה!" – נוסעים לשדה תעופה. ואז, טסים מעל הנילוס ומעל נוף ערבות-פרא; ארבע שעות לא ראינו דבר, ואז באו הרים ויערות, וסוף-סוף ירדנו לשדה תעופה ב ..... [שתי מילים גזורות בידי הצנזור. אל-נכון נכתב כאן: "אסמרה שבארית'ראה"]. בעבר, מושבה ..... [מילה גזורה כנ"ל; המילה שנגזרה היתה כנראה: "איטלקית", שכן ארית'ראה עברה משליטה איטלקית לידי הבריטים רק כשלוש שנים קודם לכן].

מזג האוויר הוא כמו בארץ ישראל, למרות שאנחנו בדרום. המקום בגובה 2000 מטר מעל פני הים, ובערב קר יותר מאשר בארץ.

מכיוון שהחפצים שלנו אמורים להגיע באניה, והם עדיין לא הגיעו, קיבלנו בגדים צבאיים, ובערב נעים לנו. שמכות יש לנו מספיק, המיטות מצוינות, וגם כילה יש לכל אחד. האקלים בריא, וכאן בסביבתנו אין מחלות אפריקאיות. חיילים שומרים עלינו, ואנחנו מקבלים אוכל מצויין, בשר כשר כל יום, חלב 'נְסֵטְלָה' יותר טוב מאשר שלך, חלב עם שוקולד, גבינות, סרדינים, לחם לבן וכו'. אנחנו גרים במרחק שלושה ק"מ מן העיר [אסמרה], (אשר גרים בה בעיקר אירופאים, כנראה, וביניהם גם יהודים). במחנה ארבעה מבנים, עם כל הנוחיות, ומגרש ספורט. מבחינה חומרית, כאן טוב יותר מאשר בלטרון, רק סיגריות חסרות בינתיים.

חבילה אחת אני כן מבקש [שתשלחי לי]: לבנים, לא הרבה, החליפה שנתתי [לך] מלטרון, הכובע, וצעיף אחד או שניים. אה, גם הנעליים החדשות. את החליפה מסרי לכביסה לפני שאת שולחת; שלחי גם מכנסי חקי, והסוודרים.

כתבי על הכול. מה שלומך? איך מרגיש צבי?⁵

נו – [הנה כתבתי] שני עמודים מלאים – מתי היה לך כל-כך טוב? מאחל לכם כל טוב ודרישת שלום,

שלכם,

שבתי

5 צבי הוא אחיו של שב"ד, הצעיר ממנו בשנתיים וחצי (נולד בכסלו תרפ"ז). מגיל שבע-עשרה הוא היה חבר באצ"ל, הדריך בקורס לנשק, וריכז את מעוז בית"ר בחיפה. בשנת תש"ו (1946) הוא נעצר למשך חמישה חודשים בלטרון וברפית. במלחמת תש"ח לחם צבי כאיש חי"ר, ואחר כך המשיך לשרת עוד שנים רבות בצבא הקבע כאיש חיל הקשר. לאחר נישואיו, בשנת תשכ"א, התיישבה משפחת אילני (כך הוסב שם המשפחה לעברית) בדימונה, צבי עבד בקריה למחקר גרעיני ושימש כיו"ר סניף תנועת החרות בעיר. כאשר חתם מנחם בגין על הסכמי קמפ-דייוויד – בו ביום – פרש צבי מן הליכוד. לאחר יום השלושים למותו של שב"ד – אור ליום ג' בשבט תשל"ט – נערכה אזכרה ב'בית השבעה', ושם נמסרו לחברים עותקי הספר 'נבואה ומסורת פגאולה' שאך-זה יצא לאור. בדרכו חזרה לביתו, ליד קריית גת, נספה צבי בתאונת דרכים, ושלמה בנו (שעוד לא מלאו לו י"ד) נהרג עמו. קבריהם של האב ובנו נכרו ליד קברו הטרי של שב"ד בהר הזיתים – ושם מנוחתם. בשנת תשמ"א הוציאו בני משפחתו לאור את הספר: 'צבי אילני – דברי הגות ושירה', ובו כונסו מכתביו, מאמריו ושיריו. את המכתב שכתב צבי לבני משפחתו ביום שחרור ירושלים הבאנו במדור האיגרות, בכרך זה עמ' 642.

נספח ב'

דברים שבכתב

מעט מאוד נכתב על שב"ד בחייו, ומעט לאחר מותו. קצת מזה גרמה לו ענוותו, שמעולם לא נדחק אל רשות הרבים להרים את קולו, ולא דיבר אלא כשנתבקש לכך; וקצת מזה גרם מהלך חייו, אשר לאחר הפרישה אל המחותרת הלוחמת נמשך אל סוג של פרישות אחרת: פרישה אל שולחן הכתיבה. היתה זאת פרישה מדעת, וניתן למצוא בכתביו של שב"ד את שורשיה, אך היא גרמה לכך שאלה אשר לא קראו בכתביו – ורק יחידים קראו – פשוט לא הכירוהו.

כנספח לדפי 'מהלך חיי' – נביא שלושה קטעים: אחד שכתבה נעמי שמר לאחר ביקור בבית בן־דב בקיץ תשל"ז, ושניים שכתב ישראל אלדד לאחר מות שב"ד.

דברי נעמי שמר

נעמי שמר התוודעה למשפחת בן־דב בעקבות נישואיה למרדכי הורביץ שהיה חבר קרוב לשבתי עוד מימי לימודים יחד באוניברסיטה, והחברות בין המשפחות נמשכה כל הימים.

את הדברים שכאן כתבה נעמי לאחר ביקור בבית משפחת בן־דב בקיץ תשל"ז. לנעמי היה אז טור ב'דבר' – 'שבשבת' – ואת דבריה נביא כנתינתם בְּעִיתוֹן, (יום ו', כ"ה באייר תשל"ז), בהשמטת מספר שורות שאינן מתייחסות לשב"ד, בסיום הדברים.

עלייה לירושלים

"זה פשוט מאוד" – הסבירה לי יעל בן דב בטלפון – "את נוסעת מירושלים צפונה, בכביש רמאללה, עוברת תחנת בנזין, עוברת משטרה, עוברת עוד תחנת בנזין – ואם תעברי תחנת בנזין שלישית דעי שתעית בדרך".

בשש לפנות ערב, כשאנו יושבים במעונם של יעל ושבתי בן דב בכית השבעה שבדרך לרמאללה, יש לנו הרגשה ברורה כי לא תעינו.

יעל ושבתי בן דב היו בין לוחמי חירות ישראל בשנות הארבעים, אך בעוד ששבתי בן דב בילה שש שנים בבתי כלא – הן בארץ והן באפריקה – היתה יעל חיילת קרבית והספיקה לפעול רבות. הזיכרון היותר כאוב מאותם הימים הוא לגביה זכרו של הנער אלכסנדר רובוביץ, שנחטף בידי הבריטים כשהדביק כרוזי מחתרת בפיקודה של יעל: "בן שש עשרה היה. אנחנו יודעים שעינוהו עד מוות ולא סיפר דבר. אבל מעולם לא הצלחנו לברר בדיוק מה עלה בגורלו, והוריו לא זכו להביאו לקבר ישראל, כי אפילו גופתו לא הוחזרה לנו.¹ המשפחה כל השנים ביחסי אהבה וקירבה איתנו. ביום ז' באדר, באזכרה לחיילים שמקום קבורתם לא נודע, הם אפילו לא מוזמנים". (כל אותה עת נעוצות עיניה של יעל בחבצלת נדירה השתולה באחד העציצים. בקצה שרביטה ארבעה פרחי אודם ענקיים: מעודי לא ראיתי כמותם).

בחייהם האזרחיים, יעל היא מנהלת בית ספר ושבתי הוא משפטן במשרד המסחר והתעשייה. אולם ברוחם ובמזגם הם עדיין לוחמי חירות ישראל, במלוא משקלן של שלוש המילים: "יום העצמאות הראשון בירושלים המבותרת לא היה לי חג" – אומרת יעל, שהיא דור שביעי בירושלים. "לא הבנתי מה השמחה: הלכתי ובכיתי. מזה עשר שנים [רק מאז מלחמת ששת הימים] אני חוגגת את יום העצמאות כמו שצריך".

דברים דומים קראנו בספרו של שבתי בן דב, 'גאולת ישראל במשבר המדינה' – ספר שרק בודדים שמעו אודותיו, אבל יקר הוא מפז בעיני קוראיו המעטים: "הכול בחיינו אומר ארעיות" – כתב בן דב ב-1957 – "המעברות, השיכונים, רהיטי 'לכל', ליל הלשוניות, עֵתֵר המפלגות, מערכת המשפט, חלוקת הארץ וביתור ירושלים – הכול הוא לפי שעה, רק עד שירחיב".²

'גאולת ישראל במשבר המדינה' נכתב, כאמור, לפני עשרים שנה, אבל הזמן רק אישר את קביעותיו וחשף את אמתו: "יתן הקורא חופש לדמיונו לרגע קט, יסתכל לתוך נפשו פנימה וישאל את עצמו האם הוא מאמין שאכן יש תוקף היסטורי כלשהו לעובדה שגבולות ישראל אינם מקיפים את הכותל המערבי ואת קבר רחל ואת יריחו ואת הגלעד.

1 אלכסנדר רובוביץ נחטף ונרצח על-ידי קצין בריטי בשם רוי פאראן, באייר תש"ז (מאי 1947). שלטונות המנדט העמידו את פאראן לדין צבאי בגין חטיפה ורצח, אך הוא זוכה מחוסר הוכחות, בעיקר בשל היעדר הגופה...

לאחר משפטו, הוחזר פאראן לבריטניה. כעבור כמה חודשים – (בדיוק שנה מיום הרצח) – התקבלה חבילת-דואר בביתו. אחיו, רוס, פתח אותה ונהרג.

2 מובאה זו, והבאות אחריה, עובדו ונערכו בקיצורים קלים בידי נעמי שמר. המובאות, כסדרן כאן, לקוחות – על-פי מהדורתנו – מכרך ב', עמודים: 15, 237-238, 514, 323-7.

אין אפילו אדם אחד שיוכל להשיב לעצמו על השאלה הזו תשובה חיובית. גם אם נכריז השכם והערב, כפי שאנו עושים עכשיו, שסוף סוף, אחר תקומת המדינה היהודית, בגדו היהודים בשבועתם מפרק קל"ז בתהילים; ואפילו היו כל מלכי מזרח ומערב באים ועושים סולחה גדולה עם כל שרי הקריה, וכל יוני השלום הלבנות היו מתמוגגות מרוב נחת על כל הגנות – עדיין היה מגיע סדר ליל פסח אחד, או ערב חנוכה אחד, או תשעה באב אחד, ועדיין היה איזה שר-חוץ אמריקני אדוק מציץ לפני השינה ב'ברית הישנה' שלו – והכול היה מתחיל מחדש".

נקל אמנם להביא "צימוקים" מן הספר – אבל אין אנו חשים בנוח בעשותנו כך: הסיבה היא, שכוחו וערכו של הספר [מתגלה רק] במפה הרעיונית הכל-מקפת שהוא משרטט, ואשר ידיעתו הנרחבת של בן-דב בכלכלה, פילוסופיה, סוציולוגיה ומשפטים מאששת אותה מכל עבריה. בכל-זאת, שמעו למשל את זאת: "להשלמת השחרור לכשעצמה אין שום משמעות לגבי עם אשר ממילא לא ידע מה לעשות בשחרור, אם יושג: ייעוד השחרור השלם הוא להבטיח לנו את הבסיס החומרי לחיים עבריים ולחירות בינלאומית, כמצוותם. אך העם כמות שהוא כיום אין לו שום זיקה לאף אחד מן היסודות האלה: אם יודמן לו השחרור בעל כורחו – אין ספק כי יבזבזנו".

לבקשתי, מוריד שבתי בן דב את 'גאולת ישראל במשבר המדינה' מעליית הגג (כלומר, את הטפסים שנשארו בידו) ומתעניין מה אעשה בהם. "אמצא להם מו"ל, ואם לא – אעמוד בכיכר מלכי ישראל ואמכור אותם", אמרתי. שבתי ויעל בן דב לא היו בטוחים שהתלוצצתי. גם אני לא: האמת היא, שהספר חשוב בעיני מאין כמוהו, כי לעומת ניתוחי המצב התופיים הנשמעים סביב – פעם נוסח גוג ופעם נוסח מגוג – תמונת מצב עצמאית ומקורית הריהי כבאר מים חיים: "בדומה למציאות העולמית של היום, המביאה את האדם לתעייה מוסרית מטורפת בין שתי שיטות משבריות – הנה גם עצם תחילתה של תרבותנו העברית היתה בפרישתו של עמנו מאותן שתי תרבויות יריבות, של מצרים ושל ארם נהריים, כדי למצוא לו את דרכו המקורית לחיי עולם". ...

הנה עוד כמה שורות על הכותבת:

נעמי שמר היתה משוררת ומלחינה פורייה ביותר. שיריה רצופים אהבה לעם ולארץ – בכתיבה לבבית ובלחנים ניגוניים – ורבים מהם נקבעו בכותל המזרח של הזמר העברי. בשנת תשמ"ג היא זכתה בפרס ישראל על מפעלה. בתמוז תשס"ד הלכה נעמי שמר לעולמה, לאחר מחלה ממושכת, ונטמנה בבית העלמין של כנרת, לחוף אגם ילדותה ואהבתה. בעקבות ביקורתו של שב"ד על שירה של נעמי 'ירושלים של זהב', בחיבורו 'על תכנון ירושלים' – (כרך ג', עמ' 457 ואילך) – הובא מאמרה 'איך שיר נולד', כנספח לאותו חיבור; ראה זאת שם בעמ' 585 ואילך.

דברי ישראל אלדד

ישראל אלדד היה ידיד קרוב לשב"ד כל השנים, (על-אף אי-אילו מחלוקות ביניהם מעת לעת). אלדד היה אחד משלושת חברי מרכז לח"י, אך ספק אם שב"ד הכירו אז, שכן מסלולי הכלא שלהם הצטלבו ו'חפפו' רק לחמישה שבועות, בלטרון, בטרם הוגלה שב"ד לאפריקה. לאחר הקמת המדינה הצטרף שב"ד לחבורה שייסדה את 'סלם', אשר אלדד היה עורכו והכותב הראשי בו. שב"ד תרם מפרי הגותו לביטאון, למן הגיליון הראשון (באייר תש"ט) – בו נדפסה הרשימה: 'הדיאלקטיקה של קליטת העלייה' (כרך זה עמ' 85) – ועד הגיליון האחרון (בחשוון תשכ"ד), בו נשלם החיבור "המשפט העברי" ומדינת ישראל' (כרך ג' עמ' 47).

את הקטע הראשון שיובא כאן כתב אלדד בעיתון 'זאת הארץ', ביטאון התנועה למען ארץ-ישראל השלמה (בשיתוף גוש

אמונים וחוג עין ורד), בעריכתו של צבי שילוח ז"ל. היה זה גיליון 269 מיום י"ג בטבת תשל"ט, בתוך השלושים לאחר מות שב"ד, והכותרת שהוצבה שם בראש הדברים היתה: 'הפקרת העניין הממלכתי – (לזכרו של שבתי בן דב)'.
הקטע השני נדפס בראש ספרו של שב"ד 'נבואה ומסורת בגאולה' (בהוצאת יאיר), אשר

חולק לראשונה לבאי האזכרה בבית בן-דב, עם תום השלושים למותו, לאחר גילוי מצבת קברו בהר הזיתים.

בשיתוף עם גוש אמונים וחוג עין ורד

דברים לזכר שב"ד בעיתון 'זאת הארץ'
(טבת תשל"ט)

נולד בירושלים דליטא, נפטר בירושלים דארץ ישראל. נולד בעיר "המתנגדים", לחם בשורות "הפורשים". איש לח"י. נאסר בעודו נער. שש שנים בגבולות אפריקה. ניסה לברוח ונתפס. חזר ארצה עם הקמת המדינה היישר לצה"ל, לגרוד הקומנדו 89, אל מול סיני.

ולא רק פורש, גם פרוש. פרוש לאוהלי תורה. שם, בגבולות קניה וסודן, רק החל להיכנס לעומקה של תורה, והגיע להוצאת כל המסקנות – כשם שעשה זאת בחזית המדינית והלוחמת. ולא כשתי חזיתות היו לו, כי אם אחת: אין יהדות קודש וחול, אין יהדות דת ומדינה; יש אחת – והיא זו האחת ממעמד הר סיני עד ליום הגאולה השלמה, שפירושה התעצמות רוחנית-תרבותית, לא פחות מלאומית-טריטוריאלית.

עוד אנו עולים בשלבי ה"סולם" – הוא תופס את כולו;³ הוגה את מחשבת הגאולה ללא משוא פנים, בדיאלקטיקה⁴ יסודית, ברביזיה⁵ נוקבת את כל הרביזיות, וראיית יחסיותם של כל השלבים בהגשמת הגאולה. מאמין עד תום פאמת המוחלטת של היהדות כדינמיות, ושל העשייה כדרכה של יהדות זו. סובייקטיביות מודעת, רצון יהודי משיחי מפוכח ("מתנגד" ולא "חסיד"!); הרואה את עולם המערב בחורבנו הרוחני והמוסרי, המנתח אפשרויות מדיניות אקטואליות בעולם עָרֵב אֶשְׁלֵם וסין העולה. משוכנע בכוח ובכוח עוצמה ישראלית כגורם מדיני ראוי לבריתות, וכגורם מנהיגותי בעתיד לעולם מרוקן מרוח ומוסר. זו תמצית ספרו 'גאולת ישראל במשבר המדינה' (תש"ך) ותמצית מסותיו (רובן מעל דפי 'סלם למחשבת מלכות ישראל') ובספרו העומד להופיע [= 'נבואה ומסורת בגאולה'] ואשר בהגותו עסק על ערש דני במלוא שלוות הנפש היודעת. עמוקה הגותו. לא קל סגנונו, כי לא דאג לא לפרסום ולא לריבוי קוראים ומבינים, מתוך עומק אמונתו באמתו, פאמת היהודית המוחלטת, המנצחת כי נצחית. אני מביא בזאת בפני קוראי 'זאת הארץ' קטעים מדבריו להטעים טעם מעט מדרך הגותו וכתובתו.⁴

ואני גם מורה לו, גם ידיד לו,

אבל גם תלמיד.

ישראל אלדד

3 משל הסולם היה מוטיב מרכזי בהגותו של אלדד, אך בכותבו כאן כי "אנו עולים" בשלבי, מתכוון הוא – אל-נכון – לחוג יוצאי לח"י אשר נקבצו סביב הביטאון 'סלם', ובעיקר אל חברות הכותבים בו.

מעניין להציץ בהתבטאות דומה של אלדד – על עצמו ועל שב"ד – אשר נרשמה ביומנו האישי, עשר שנים אחר-כך: "נשארתי באמצע הסולם: לא ירדתי לפרגמטיות נוסח [יצחק] שמיר, לא עליתי לשם-שמים נוסח שבת בן-דב". (ראה זאת בספרה הביוגרפי של עדה ייבין על אלדד, 'סמבטיון', הוצאת ספריית בית-אל תשנ"ה, עמ' 362).

4 כאן נדפסו, לאחר דברי אלדד, שני קטעים משל שב"ד: האחד מתוך 'הברית בין הקברים' העוסק במלכות החשמונאים וסיבת התפוררותה, (בכרך זה עמ' 440, למן הפסקה הפותחת "מלכות החשמונאים", ובמהלך ארבע פסקאות); והשני מתוך 'הקדמות לחירות המחשבה העברית', העוסק בביקורת הפילוסופיה האירופית מנקודת המבט העברית (בכרך זה עמ' 178, בפסקה הפותחת "כל הפילוסופיה האירופית", ובזו שאחריה).

דברים לזכרו של שב"ד בראש ספרו 'נבואה ומסורת בגאולה' (בהוצאת יאיר, טבת תשל"ט)

לוי לספר

לְוִי וְלֹא "מבוא" ולא "הקדמה" ולא "פתח דבר"; לְוִי, בראש וראשונה כי [דברים אלה נכתבים] למחרת הלְוִיָּה שליוונו את שבתי בן דב ז"ל להטמינו במוצאי שבת-קודש [פרשת] 'מקץ' תשל"ט, באדמת הר הזיתים אל מול פני הר הבית השבוי. לְוִי שכזה לְספר שכה קיוונו, שכה רצינו, חָבַר ידידים מלח"י, שיזכה עוד לראותו יוצא לאור, לאחר שהוא עצמו על ערש דְוִי עוד הצליח להגיהו ברובו ואף קבע צורתו, והוא כמו כבר יודע שבצאת הספר לאור, גופו ייתכן וכבר יהא בחשכת המוות, ואף על פי כן הוא מגיהו, כי יודע שפְּסָל מה סופו לעפר ומה סופו לאור וגם להאיר.

★

שבתי בן דב (דְרָבִינְסְקִי) נולד בכ"ז באייר תרפ"ד בירושלים דליטא. בן תשע היה בעלותו ארצה עם משפחתו לאחר פטירת אביו,⁵ ותורה הרבה לא הספיק ללמוד בעיר-תורה זו שבגלות, אך כל העוצמה שפִּיהדות-מתנגדים" זו מצד החיוב שבה, נטל עמו; לימוד והגות ושקידה ודביקות בעשייה – ממעש לח"י עד הלכה-למעשה בתורה ומצוות. לחשוב עד הסוף, גם לעשות עד הסוף, זה וזה, ובמלחמה ובחיי יום-יום, פְּמתחייב מיהדות מודעת ורצויה; וליתר דיוק לשיטתו: שרוצים בה מְטַבֵּע, אחר-כך יודעים אותה מלימוד והגות. כך הלך בתרצ"ח – והוא נער – כמו מְטַבֵּע ומדעת לשורות האצ"ל, ואחר כך לשורות – לשורות? לא, אלו שורות היו שם? – למתי המעט אשר עם יאיר, לח"י.

מסיים לימודים תיכוניים בבית ספר למסחר 'גאולה'.⁶ שבתי יוצא להשתתף בפעולת ההתנקשות במורטון, רוצחו של יאיר, ונאסר עם קבוצת חברים. שש שנים תמימות עושה בשבי וגלות: עכו, מזרע, לטרון, קניה, סודן. עושה אמרתי? מהו עושה [אולי צ"ל: מה הוא עושה?], כן, פעם גם מנסה לברוח ונתפס לאחר חודשיים, ואף-על-פי-כן, יליד "ירושלים דליטא", איש המעש, אינו מתבטל גם בכלא. הוא לומד.

5 כאן לא דק פורתא. שב"ד עלה ארצה – עם אמו ואחיו הצעיר – בהיותו בן אחת-עשרה.

6 בית הספר התיכוני למסחר בתל אביב שכן ברחוב גאולה. שנים אחדות לאחר תום לימודיו של שב"ד שם, שינה המוסד את מבנהו וכונה: 'גימנסיה גאולה'.

לומד מה שלא הספיק בגלל טלטולי חייו ללמוד קודם לכן. וכי מה נאה יותר לשם לימוד מאשר תלמוד? מן המיצר למד יָהּ. הוא לא קורא יָהּ; "חסידים" קוראים יָהּ, "מתנגדים" לומדים יָהּ.⁷

הוגלה בוגר תיכון ולוחם מחתרת, חזר תלמיד חכם, ישר לשורות צה"ל, לגדוד 89 בנגב, אל מול סיני, בכל פעולותיה רוויות הגבורה והדמים של יחידה זו, שכה רב בה חלקם של יוצאי לח"י.

לאחר שחרורו מצבא ישראל, לומד משפטים באוניברסיטה העברית, מסיים, אך מלכתחילה לא לעריכת-דין פניו כי אם לתחיקה, ולא לתחיקה סתמית על בסיס זו הקיימת, כהמשך לחוק הבריטי, הטורקי, הגרמני, הרומאי או הבליל הישראלי; פניו ולבו ומוחו, כל מעייניו, למה שמתבקש, נדרש, מתחייב ממהות המהפכה העברית שבימינו; המשפט העברי בטהרתו.

הוא עובד במשרד המשפטים, הוא מכין חוק קרקעות בהתאם לשורשי התפיסה הקרקעית העברית שאין כמותה בחוקות הגויים; וכי יש ספק בכך שאין מִטָּה אוֹזֵן? אנו דמוקרטיה מערבית, אירופית. הוא עובר לעבוד כסגן היועץ המשפטי של משרד המסחר והתעשייה, עושה עבודתו נאמנה וללא אמונה, כי אמונתו במהפכה העברית שטרם התחוללה, בשיבה אל עצמנו אחרי השיבה ללשון, לחלק מהארץ, לממלכתיות פורמלית – [כל אלה הינם], לכל היותר, שלבים. כל כולו – להגות זאת. והוא – בקבוצה האידיאית של 'סולם למחשבת מלכות ישראל', ושם הוא מפרסם מקצת מהגיונותיו בגאולת ישראל.

בשנת תש"ך יוצא לאור ספרו 'גאולת ישראל במשבר המדינה', והוא ניתוח מעמיק ומקורי ביותר של הציונות ומדינת ישראל ממרומי ומרחקי הראייה של הרעיון המשיחי במלואו.⁸ וזה רק אחד מכתבי היד – והמוגש בזאת [הוא] השני – המופיעים בצורת ספר, להוציא חוברות מעט בנושאים מיוחדים, כגון על מלחמת יום הכיפורים והאחראים לה אישית. משמע: לא רק הוגה בשורשים ובחזון ועקרונות, כי אם גם במתרחש בה [= במדינה] יום יום או לילה לילה, והוא בר משמעות היסטורית, גורלית. ונוסף על אלה – כתבי־יד רבים מוכנים במגירות, והוא מודע לכך שדברים רבים, שעבודה רבה וקשה, נועדה בשעה זו למגירות או למתי מעט.

7 בשורה זו מתייחס אלדרד אל הכתוב בתהילים קי"ח ה', לאמור: "מן המיצר קראתי יָהּ, עֲנֵנִי בְּמַרְחֵב יָהּ".

8 כאשר יצא לאור הספר 'גאולת ישראל במשבר המדינה' כתב עליו אלדרד מאמר-ביקורת נרחב בעיתון 'הבקר', תחת הכותרת: 'ספר לשבעת האלפים'. המאמר מובא כנספח ד' לספר, בכרך ב' עמ' 565.

"לְנוֹי" לספר אמרתי... ועוד מְטַעַם נוסף "לְנוֹי": בשבט לוויים הוגה שבתי בן-דב. שבט לוויים דרוש לנו, ושבט לוויים בוא יבוא, אשר יישא תורה צרופה ומהפכנית זו אל העם, ובמדבר הרוחני, עד כי יבוא שילה.

ישראל אלדד

והנה עוד כמה דברים על ישראל אלדד (שייב):

תקצר היריעה מלגולל את עלילותיו מאז התוודע אל אצ"ג – ושירו 'באוזני ילד אספר' היה "כרעידת אדמה בלבנו" – דרך פעילותו בבית"ר, עלייתו ארצה (1941) הצטרפותו ליאיר, ופעילותו הענפה כחבר מרכז לח"י וכמנסח האידיאולוגיה של המחתרת הלוחמת לגירוש השלטון הזר, ללא פשרות.

שורות חשובות מדבריו של אלדד בסדרת-מאמריו 'אבני יסוד' מובאות בִּסְפֵר 'גאולת ישראל במשבר המדינה' (כרך ב') בהערה 64 בעמ' 120, ובהערות נוספות שאליהן הצבענו שם. שב"ד גם הקדיש לאלדד ול'סלם' סעיף בִּסְפֵר, בתוך הפרק על לח"י, בעמ' 505 ואילך. כמו־כן ראה גם בִּפְתִיחַ לְמֵאמֶר: 'הדיאלקטיקה של קליטת העלייה' (כרך זה עמ' 86), ובנספח לחיבור: 'הקדמות לחירות המחשבה העברית' (כרך זה עמ' 207).

אלדד המשיך בכתיבה פורייה ובהרצאות כל ימיו – מטיף למחשבת חירות ישראל ללא מורא, שופע אמונה, אוהב פולמוס ומתלהב – בְּסִינְתֻזָה הייחודית לו של ערכי תורה, מורשת וחזון-גאולה, עם ערכי הציונות הגדולה, ההחלטית, בטרם הצטמצמה והסתלפה.

את הגיונותיו על פרשיות התורה כינס אלדד לספרו הנפלא 'הגיונות מקרא' (תשי"ט), וכמה שורות ממנו – על "מעשי אבות סימן לבנים" – ציטטנו בחיבור 'על דברי ימי ישראל' (כרך ד') בעמ' 367 הערה 40. את שנותיו בלח"י הוא סיכם בספרו 'מעשר ראשון' (תשי"י), התמסר בתנופה למפעלו הגדול בתרגומם של כתבי ניטשה (תשכ"ח-תשל"ט), ועוד נוספו ספרי כינוס דבריו: 'הגיונות חג', 'הגיונות ישראל' ו'הגיונות יהודה' (תשמ"א), ו'דגש חזק' (תשמ"ט). לאחר מותו כונסו לספר גם שיעוריו על שירת אצ"ג: 'דמע ונוגה, דם וזהב' (תשס"ג).

את דרכו האחרונה עשה אלדד אל הר הזיתים, נוכח פני הר הבית, למרגלות מורהו הנערץ אורי-צבי גרינברג. שם הוא נטמן בשבט תשנ"ו (תחילת 1996), והוא בן שמונים-ושש. (בְּתֵמוּנָה: בול אלדד שהונפק בשנת תשס"ב).

